

Recenzovaná publikácia je jednoznačne precíznou analýzou a komplexnou interpretáciou šiestich vybraných tém, na ktorých Karfiková ilustruje kontinuitu i diskontinuitu myslenia antiky a raného stredoveku. Pri analýzach filozofických tém autorka vychádza (temer výhradne) z vlastných kritických prekladov, ktoré sú na vysokej úrovni. Karfiková v analýzach a interpretáciách nastolených filozofických otázok vždy zohľadňuje dovtedajší výskum, o ktorom čitateľ získava podrobný prehľad z bohatého poznámkového aparátu. Spracovaný poznámkový aparát nie je (ako to často býva) iba jednostranným súhrnom odkazov na podporu jej interpretačných pozícií, ale umožňuje čitateľovi získať prehľad o komplexnosti interpretačných stanovísk spolu s ich základným tézami, prípadne i stručnými zdôvodneniami daných stanovísk.

Po preštudovaní tejto publikácie si ju dovoľím vrelo odporúčať všetkým, ktorí sa zaujímajú o filozofiu a teológiu neskorej antiky a raného stredoveku a zároveň dokážu oceniť precízne konceptuálne analýzy a subtílnu, intelektuálne pokornú⁵ interpretácie. Rovnako ako predchádzajúce súbory štúdií L. Karfikovej, vydané vo vydavateľstve Oikoy-menh, s ktorými sa už slovenskí čitatelia mali možnosť zoznámiť, je i táto práca nepochybniteľným prínosom k výskumu dejín antického a stredovekého myslenia.

Pavol Labuda

Pavol Labuda, PhD.
Katedra filozofie FF KU
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
SR
e-mail: pavol.labuda@ff.ku.sk

IVAN BURAJ A KOL.:

Antická demokracia a sloboda a súčasnosť

Bratislava: Vydavateľstvo UK 2010, 250 s.

Dnešnou západnou spoločnosťou, ktorá je charakterizovaná ako demokratická a slobodná, zaznievajú rôzne analýzy demokratickosti a slobody či už zo strany politológov, sociológov, žurnalistov, politikov, alebo zo strany občanov samotných. Potrebujeme sebareflexiu, čo najobjektívnejšie posúdenie, nápravu nedostatkov či hľadanie nových riešení. Ivan Buraj, zostavovateľ recenzovanej kolektívnej monografie, sa spolu s ďalšími odborníkmi zameril na filozofické skúmanie antickej demokracie a slobody a ich mož-

⁵ Intelektuálne pokorné v zmysle otvorenosti alternatívnym interpretáciám.

ných presahov do súčasnosti. V predsluve zostavovateľ stanovuje tri ciele monografickej práce: 1. demystifikovať a prehodnotiť myšlienkové stereotypy spájané s antikou; 2. vytvoriť čo možno najucelenejší obraz o antickej demokracii a slobode a 3. hľadať ich možné súvislosti so súčasnosťou. Stanovený rámec i ciele práce sa pokúša naplniť tím autorov v šiestich kapitolách.

V prvej kapitole **Antická demokracia – inšpirácia pre súčasnosť** Ivan Buraj skúma vzťah medzi antickou a súčasnou demokraciou, pričom sa zameriava na spochybnenie a vyvrátenie niektorých zaužívaných skresľujúcich schém. Celým textom sa ťahne autora myšlienka, že nech sa nám antická demokracia javí akokoľvek jedinečná a výnimočná, môžeme aplikovať len niektoré jej prvky a ideové východiská. Dva základné piliere demokracie niesli v sebe mnohé špecifiká. Rovnosť bola chápaná v zmysle rovnakej účasti všetkých občanov na verejnom živote. Zatiaľ čo sloboda znamenala pre antického občana slobodu pre seba a kvôli sebe, pre súčasné demokratické krajiny je skôr výrazom slobody pre niečo, je cieľom, a nie samotnou cestou. Autor sa v rámci antickej demokracie venuje aj vzťahu jednotlivca a spoločnosti, vzťahu medzi súkromným a verejným životom, problematike spravodlivosti i téme priamej demokracie. Aj dva a pol tisícročia staré poznanie je inšpiráciou pre súčasnosť. „Aténčania si boli dobre vedomí, že demokracia nemá väčšiu zbraň, než je aktivita občanov“ (s. 43). Tak ako v minulosti aj dnes je miera vyspelosti demokracie úmerná vyspelosti občanov, ktorá spočíva v „prirodzenom“ dodržiavaní zásad, pravidiel a zákonov demokracie, a nie v ich úsilí podrobne zaznamenať v zákonoch úplne všetko. Kapitola ponúka čitateľovi úvahy v súlade s témou kolektívnej monografie. Autor podnetným spôsobom i závermi prepojil antickú demokraciu a slobodu so súčasnosťou. Nezameral sa len na pramennú antickú literatúru, ale aj na myšlienky a komentáre moderných autorov. Svoj prípadný nesúhlas s nimi a vyjadrenie vlastného postoja podopieral práve primárnymi antickými myšlienkami. Podobnosti a odlišnosti medzi antickou a súčasnou demokraciou vyjadril explicitne a zároveň poskytol čitateľovi priestor na nachádzanie ďalších súvislostí, podnetov i rozdielov. Prvá kapitola otvára nastolenú tému, ukazuje súvislosti so súčasnosťou a umožňuje orientovať sa v mnohých – často opozitných, zjednodušujúcich alebo jednostranných – postojoch k antickej demokracii.

Cieľom druhej kapitoly, ktorú tvorí štúdiá Josefa Petrželku **Počiatok obce a prirodzenosť φύσις – Ústava, Zákony, Politika**, je zistenie, akým spôsobom Platón a Aristoteles ponímajú φύσις a akú úlohu hrá toto ich ponímanie v spoločensko-politických úvahách. Preskúmanie počiatku antickej obce prostredníctvom analýzy významov termínu φύσις je zamerané na pramenné texty bez využitia sekundárnej literatúry, pričom autor pracuje s viacerými prekladmi a hodnotí mieru ich výkladu, dezinterpretácie či neinterpretovania. Prostredníctvom podrobného náčrtu výskytov a významov termínu φύσις v *Ústave a Zákonoch* môže čitateľ dospieť k Platónovmu myšlienkovému posunu: Zatiaľ čo v *Ústave* bola ľudská φύσις ponímaná „ako základ a ospravedlnenie politického usporiadania“, v *Zákonoch* predstavuje „vopred dané povahové vlastnosti, ktoré podľa Platóna predstavujú pre politické snahy skôr komplikácie“ (s. 87). *Zákony* už neobsahujú ideu založenia obce alebo jej štruktúry na základe ľudskej prirodzenosti. Tá môže byť totiž zlá a jej výchova je limitovaná týmto predurčením, čo vedie Platóna k myšlienke ovládať

ľudskú prirodzenosť pomocou zákonov. Φύσις v Aristotelovej *Politike* sa vo väčšine výskytov dá chápať ako príčina a cieľ ľudského spoločenstva a spolunažívania. Autor príspevku si kladie otázku, ako môže vzniknúť niečo, čo je proti prírode. Príčinou vzniku ústav, ktoré sú proti prirodzenosti, sú osobné záujmy vládnucich. Ako ťažko pochopiteľné vyznieva jedno zo záverečných tvrdení autora, že Aristoteles sa „neodvoláva na φύσις pri úvahách o konkrétnej podobe politického zriadenia“ (s. 112). Platón i Aristoteles v spomínaných prácach používajú termín φύσις aj vo významoch, ktoré sám autor hodnotí ako bezprostredne nesúvisiace s problematikou vzniku a usporiadania obce, resp. ako irelevantné pre politickú sféru. Vzhľadom na názov kapitoly i tému monografickej práce toto široké zameranie na všetky významy φύσις uberá na sile inak nesporne podnetnej štúdiu.

Tretia kapitola **Platónov Sokrates o demokracii v dialógu *Gorgias***, ktorej autorom je Ulrich Wollner, je zameraná na tri ciele: prostredníctvom Platónovho Sokrata analyzovať hodnotenie najznámejších aténskeho politikov 5. st. pred Kr., priblížiť jeho vzťah k niektorým demokratickým inštitúciám a napokon načrtnúť aj jeho postoj k základným myšlienkam aténskej demokracie. Sokratova kritika, namierená proti antickým politikom, demokratickým inštitúciám a napokon proti celej aténskej demokracii, aj keď nie explicitne, predsa len načrtáva otázky súvisiace s kvalitou, byrokraciou, transparentnosťou súčasných demokratických inštitúcií, s dnešnými politikmi demokratických krajín, ako aj otázky týkajúce sa demokracie ako takej. Sokrates kritizoval platených udavačov a platby za účasť na výkone demokracie. Odmietal základné piliere demokracie: politickú rovnosť, vládu ľudu (väčšiny) a nevzdelanosti a napokon vládu rečníkov, demagógov. Jeho presvedčenie, že „zmena nasmerovania Aténčanov je uskutočniteľná, ak sa zreformuje nielen forma vlády, ale ak sa zreformujú predovšetkým samotní občania“ (s. 131), je hodnotnou myšlienkou aj pre súčasných politických analytikov, politikov i samotných občanov demokratických krajín. Kapitola naplní svoje ciele aj stanovené ciele monografickej práce. Čitateľovi približuje problematiku antickej demokracie a naznačuje možné presahy do súčasnosti.

Cieľom štvrtej kapitoly, ktorú tvorí štúdia Andreja Kalaša **Niektoré aspekty filozofického ideálu slobody u občana Sokrata a jeho nasledovníkov v skeptickej Akadémii**, je ukázať ideál slobody antickej filozofickej tradície v podobe Sokratovho vyjadrenia a v podobe prezentovania názorov dvoch predstaviteľov helenistickej skeptickej Akadémie: Arkesilaa a Karneada. Autor príspevku vopred poznamenáva, že problematika slobody má u Sokrata sociálno-politický rozmer, ktorý úplne absentuje v skeptických koncepciách slobody s výlučne epistemologickým charakterom. Aj napriek tomu sa snaží nájsť odpoveď na otázku, či tieto dve podoby ideálu slobody majú niečo spoločné, pričom nájdená odpoveď by mohla zároveň byť aj posúdením relevantnosti Arkesilaovho presvedčenia o ideovej spojitosti skeptickej Akadémie so Sokratom. Autor sa venuje Sokratovi prostredníctvom Diogena Laertského, Platónových dialógov *Kriton* a *Gorgias* a Xenofónovej *Apológie*. Záujem o Sokrata tu tkvie predovšetkým v otázke, prečo Aténčania nedokázali v rámci „demokratickej“ slobody slova tolerovať jeho uznanlivé slová ohľadom Sparty. Nasledujúca podrobná analýza dvoch skeptických koncepcií slobody založených na silnej argumentačnej báze vyúsťuje do formulácie spoločnej požiadavky Sokratovej slobody a slobody v teoretických koncepciách skeptickej Akadémie: „Slobodné

rozhodovanie a konanie musí vychádzať zvnútra človeka a čím menej má byť vynútené vonkajšími faktormi“ (s. 175). Zhodné riešenie problematiky slobody tak podporuje Arkesilaovo presvedčenie o doktrínálnej kontinuite medzi Sokratom a skeptickou Akadémiou. Jednotiacou témou kolektívnej monografie je sloboda ako jeden z dvoch základných atribútov demokracie – antickej i tej súčasnej. Relevantnosť náčrtu epistemologických koncepcií slobody v štvrtej kapitole je tak otázná. Navyše sa ako sporná javí aj myšlienková línia kapitoly: Arkesilaos sa hlásil k Sokratovmu metodickému postupu, nie k jeho názorom či životným postojom. Nehlásil sa ani k názorom Platónovho Sokrata, t. j. k názorom Platóna. Ak podľa Arkesilaa Platón „pôvodné skeptické zameranie [Akadémie] (prechodne) zmenil na dogmatické“ a ak až za Arkesilaa „sa Akadémia vraj konečne navracia k svojmu pôvodnému skeptickému zameraniu...“ (s. 142), tak je otázná, nakoľko je opodstatnené hľadanie spoločných prvkov Sokrata a skeptických akademikov aj prostredníctvom Platónovho Sokrata.

Na analýzu gréckej antickej slobody nadväzuje kapitola E. Urbancovej **Rímska libertas ako výraz politickej úlohy ľudu**. Autorka sa nezamerala na teoretické vymedzenie rímskej slobody, ale vychádzala zo sociálnej a právnej roviny. Rímsky ľud tvorili slobodní roľníci. *Libertas* určovala ich právny status, svojprávnosť a ekonomickú nezávislosť vďaka vlastníctvu pôdy. To všetko však bol len nevyhnutný základ slobody rímskeho občana, podstatu tvorila *fides* (vernosť, dôvera). Bola hodnotou, ktorá „viazala“ dve strany: vyvolávala dôveru, že sa nikto nespreneverí záväzkom vyplývajúcim zo vzájomných vzťahov. Neexistuje sama osebe, ale je závislá od posúdenia iných ľudí, od toho, či sme ich dôveru získali, alebo nie. Jej charakter je teda skôr sociálny, nie morálny. Ako podstata rímskej slobody „môže vyjadrovať rozličné nuansy – podľa povahy záväzku, na ktorý sa viaže, ale základom je vždy idea vernosti záväzku, ktorý človek na seba berie“ (s. 193). Z toho vyplýva, že antickým Rimanom, žijúcim slobodu hierarchicky, recipročne a v aristokratickom duchu, bolo grécke rovnostárske, demokratické a autonómne realizovanie slobody cudzie. Kapitola venovaná rímskej slobode otvára čitateľovi nový rozmer antického spoločensko-politického života. Obsah slobody u rímskeho občana je zjavný aj (a najmä) v komparácii s obsahom gréckej slobody. Tieto diametrálne odlišné „žitia“ slobody spája spoločný prvok: skutočnosť, že aj grécky, aj rímsky občan sa cítili ako slobodní občania. A táto myšlienka zasahuje aj súčasnosť: Tak, ako by občan gréckej antiky nepovedal o občanovi rímskej republiky, že je slobodný, ani my dnes by sme – s akcentom na individuálne slobody a práva – neponímali antických gréckych a rímskych občanov ako slobodných.

Štúdia **Vzťah medzi zákonom, slobodnou vôľou a milosťou v kontexte teológie Augustína Aurelia** od Michala Chabadu, ktorá je poslednou kapitolou recenzovanej práce, zachytáva prelínanie antického a kresťanského myšlienkového bohatstva v teologických prácach Augustína. Východiskom sa stávajú úvahy o blaženosti a o idei univerzálneho poriadku, t. j. úvahy spoločné obidvom historickým obdobiam. Augustín formuloval tri zákony: Večný zákon je poriadkom a vyjadruje nielen hierarchiu bytia, ale aj hierarchiu hodnôt. Prirodzený zákon ako „kópia“ večného je vtlačení do ľudských duší, ktoré konajú v súlade s Bohom tým, že podradujú nedokonalé dokonalému. Tretí, pozi-

tívny zákon, ktorého úlohou je zabezpečiť poriadok v štáte, nie je odvodený z večného, ale je dočasný, premenlivý. V štáte vládne spravodlivosť len vtedy, ak je pozitívny zákon zakotvený vo vyššej norme. Teória zákonov súvisí s láskou a pokojom, ktorý človek dosahuje, ak si nájde svoje miesto v hierarchickom poriadku stvorenia. Štúdia vzhľadom na tému monografickej práce veľmi zoširoka mapuje modifikáciu antických myšlienok v názoroch jedného z kresťanských mysliteľov. Neurčito vymedzený cieľ značne sťažuje čitateľovi orientovať sa v Augustínových úvahách, ktoré miestami vyznievajú samoúčelne. V súvislosti so sociálno-politickou sférou života sa relevantnou stáva jedine podkapitola venujúca sa Augustínovým úvahám o pozitívnom zákone. V kontexte predchádzajúcich štúdií ponúka posledná kapitola možnosť utvoriť si ucelenejší obraz dôsledkov modifikácie antických názorov. Dokumentuje to myšlienka, že zatiaľ čo antická spoločnosť „mala prioritu pred slobodným jednotlivcom, ktorý nie je izolovaným individuumom, ale organickou súčasťou *polis*..., kresťanstvo so svojím dôrazom na individuum prispelo k formovaniu koncepcie individuálnych práv“ (s. 211).

I. Buraj ponúka v závere kolektívnej monografie okrem sumarizovania jednotlivých kapitol aj nové myšlienky prepájajúce antickú demokraciu a slobodu so súčasnosťou. Hoci jednotlivé kapitoly pochádzajú od rôznych autorov, štúdie obsahovo na seba plynule nadväzujú a aj napriek niektorým spomínaným nedostatkom a sporným pasážam ako celok zanechávajú pomerne ucelený obraz o antickej demokracii a slobode. To dokazuje, že jeden z vytýčených cieľov publikácia naplnila. Práca ďalej v mnohých smeroch spochybnila i vyvrátila zjednodušujúce schémy a pohľady na stanovenú problematiku, čím realizovala ďalší zo svojich cieľov. Pokiaľ však ide o hľadanie možných prepojení antickeho a súčasného chápania demokracie a slobody, tento cieľ plne naplnil len I. Buraj v prvej kapitole i v závere práce. Úvahy U. Wollnera a E. Urbancovej sa, aj keď nie tak explicitne, približujú tomuto cieľu; štúdie J. Petrželku, A. Kalaša a M. Chabadu sa nezaoberali možnými presahmi antickej demokracie a slobody do súčasnosti. Autori kolektívnej monografie pracovali s pramennými textmi a s ich prekladmi, na podklade citácií detailne analyzovali problematiku a zvolili prehľadnú štruktúrovanosť svojich štúdií. Publikácia aj napriek tomu, že miestami rozšírila (a v niektorých pasážach minula) svoju stanovenú tému, ponúka základný obraz o antickej demokracii a slobode, nastoľuje i zodpovedá mnohé otázky, ukazuje viacrozmernosť zvoleného rámca a napokon prenecháva pole čitateľom, ktorí môžu plynule nadviazať na prezentované úvahy napríklad vo forme hľadania nových súvislostí, otázok alebo vo forme úvah.

Katarína Poláková

Mgr. Katarína Poláková
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. č. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: polakovakatarina77@gmail.com